

DOĞU VE BATI FELSEFESİNDE ALTIN ÇAĞ MİTLERİ

Yrd.Doç.Dr. Hasan Aydın
OMÜ Sinop Eğitim Fakültesi
haydin@omu.edu.tr

Özet:

Bu makale, Doğu ve Batı düşünce geleneğindeki ‘altın çağ mitlerine’ felsefi açıdan yaklaşmaktadır. Makalenin iki temel amacı vardır; ilki, altın çağ mitlerine eleştirel açıdan yaklaşmak, ikincisi ise, Doğu felsefesinin tarihsel evriminde neden seküler bir hareket yaratamadığını ortaya koymaktır. Bu nedenle, makalenin bütünü içerisinde, yer yer Doğu ve Batı felsefe geleneği karşılaştırılmış, özellikle Doğu felsefe geleneği, dayandığı ilkeler ve modern Doğu düşüncesindeki yansımaları açısından çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Doğu, Batı, felsefe, mit, sekülerleşme

Abstract:

This paper approaches the ‘golden age myths’ in Eastern and Western traditional thought from a philosophical context. It has two aims, namely the criticism of golden age myths and the determination, why East philosophy have not been created a secular movement in his historical evolution. Hence, in this paper, sometimes have been compared Eastern philosophical tradition with Western philosophical tradition and especially analysed Eastern philosophical tradition and its principles and their impact on modern Eastern thought.

Key Words: Eastern, Western, philosophy, myths, secularization

Giriş:

İnsanın tarihsel ve anısal bir varlık olduğu, kendi kimliğini ve niteliklerini ortaya koymaya çalışırken sık sık tarihsel deneyimlere ve anılarına baş vurduğu bilinen bir gerçektir. Bu oldukça doğaldır; çünkü insan tarihsel kalıtların ve anılarının toplamı olan deneyimleriyle varolur; kendini ve evrendeki varlık, nesne ve olayları onlar ışığında anlamlandırır ve değerlendirir. Anısallığın ve tarihselliğin insan yaşamındaki bu derin etkisi, belki de, M. Eliade’nın dillendirdiği gibi tarihsel kökenli insanın ‘*anlam arayışında köken oluşturabilecek mit ya da mitler yarattığı*’ savının bireysel yaşamdaki ilginç görünüşlerinden birisidir.

İnsanlığın Erken Dönemleri:

Altın Çağ Mitleri

Bireylerin tarihselliği ve anısallığı, kültürün yapıcı özneleri aracılığıyla toplumsal bilinçle birleştiğinde, kominal bir nitelik kazanmakta ve bir bütün olarak toplumların, kendi varoluşlarını, niteliklerini, toplumda ortaya çıkan eylemsel durumları ve hatta oluşturdukları kültür ve uygarlıkları kendisine bağladıkları geçmişe ait gizemli kalıtlara dönüşmektedir. Bu nedenle olsa gerek, bilgikuramsal (*epistemolojik*) ve varlıkbilimsel (*ontolojik*) açıdan ele alındığında, anısallığın bir tür toplumsal versiyonu olarak nitelendirilebileceğimiz mitsel kökenli gelenek ya da muhafazakarlık, hemen her toplumda güçlü bir işlev yüklenmiştir. Hatta, tarihin erken dönemlerinde, ilk çağ ve ortaçağlarda, tarihselliğin, anısallığın ve geleneğin bir uzanımı olarak yenilik hareketleri, tarihin döngüselci bir paradigmayla algılanışına neden olmuş, bilgi ve değerler alanında her yenilik hareketi yanlıları projelerini bir tür öze, bir diğer deyişle toplumların kendilerini özdeşleştirdiği asla, bir diğer deyişle, idealize edilen ve tanrısallaştırılan mitsel bir döneme dönüş hareketi olarak sunup, bu şekilde meşrulaştırmak zorunda kalmıştır. Çoğu kez, altın çağ nitelemesiyle karşımıza çıkan bu anlayışın kökeni, görebildiğimiz kadarıyla çok eskilere uzanmaktadır. Söz gelimi bir Sümer şiirinde şöyle denilmektedir:

“Eskiden yılanın olmadığı, akrebin bulunmadığı bir devir vardı, sırtlan yoktu, aslan yoktu, ne vahşi köpek vardı, ne de kurt, ne korku vardı ne de dehşet, insanın rakibi yoktu. Eskiden, Şabur ve Hauzi ülkelerini, Bunca dilin konuşulduğu Sümer’in, tanrısal yasalı büyük prens ülkesinin, Uri’nin, gerekli her şeyi sağlamış ülkenin, güvenlik içinde dinlenen Martu ülkesinin, bütün evrenin, birlik içindeki halkların Enlil’e tek bir dilde saygı duydukları bir devir vardı.”¹

Anılan Sümer şiirinde dile gelen anlayış, Uzak Doğu'da Leo Tzu tarafından kurulan Taoculuğun kuramsal boyutunun geliştirilmesinde etkin bir işlev yüklendiği anlaşılan Chang Tzu'nun dilinde şöyle ifadelendirilir:

“İnsanlar kumaş dokuyup giysi dikerlerdi, tarla sürüp ekmek yaparlardı kendilerine. Yaşamlarıyla uyum içindeydiler. Birlikteydiler; ne sınıflar, rütbelere vardı ne de düşman gruplar. Doğal bir huzur vardı her yerde. Bu yüce Te'nin her yerde egemen olduğu bir dönmedi... Tüm canlılar barışık yaşardı yan yana ülkelerinde... İyi ile kötüyü bilmezdi kimse o zamanlar”²

İnsanın yaşadığı dönemden duyduğu rahatsızlığı ve geleceğinden duyduğu endişeyi, bir altın çağ mitiyle, ya da geçmişte kaldığına inanılan ve tanrısal bir niteliğe büründürülen bir mite yeniden varlık kazandırmakla aşmaya kalkışmayı denediği izlenimini doğuran ve insanın anısallığının tipik bir ürünü olan söz konusu anlayışın izlerine Eski Mısır şiirlerinde ve usalcı geleneğin filizlenmeye başladığı Eski Yunanlı düşünürlerde de rastlamak olasıdır. Nitekim ünlü filozof Empedokles'in şöyle dediği aktarılmaktadır:

“Vardı onlar arasında üstün bilgili bir kişi, en büyük düşünce hazinesine sahip olan, her türlü bilgece işlerden en çok anlayan. Uzanınca yukarıya zekasının bütün gücüyle kolayca görüyordu bütün varolanların her birini, insanların onuncu ve yirminci göbeğine kadar.”³

Tektanrılı dinler de, erken dönem kültürlerde ‘altın çağ’ mitiyle karşımıza çıkan aynı geleneğe yer yer göndermeler yapmışlardır. Sözgelimi, tüm tektanrılı dinlerde gündeme gelen cennetten kovuluş ya da cennetten düşüş miti ve genel olarak insanın önüne kendisinden düştüğü cennete kavuşma ereğinin konulması, idealize edilmiş geçmişin geleceğe yansıtılmasının ilginç örnekleri arasındadır. Önce Yahudi sonra Hıristiyan geleneğinde karşımıza çıkan ve İslam geleneğinde de yankı uyandıran, ‘mesihlik ve mehdilik’⁴ anlayışının dayandığı bilgikuramsal ve varlıkbilimsel temel de aslında geleceği geçmişte arayan ve altın çağa gönderme yapan mitin ilginç görünüşlerinden birisidir. Zira ne mesihin ne de mehdinin temel ereği, bir yenilik ortaya koymaktır. Aksine onlar, geçmişte kalan ideal toplumsal düzeni yeniden yaşama geçirme arzusunu simgelemektedirler. Yine İslam peygamberi Hz. Muhammed'in, çoktanrılı Arap toplumu için devrimci bir niteliği olan tektanrılı anlayışı yerleştirmeye çalışırken, bu öğretinin ve dile getirdiği tüm toplumsal yeniliklerin ilk insan ve ilk peygamber olduğu söylenen Hz. Adem'den itibaren savunulduğunu söylemesi ve tarihsel sürecin bu inançtan sapmalar meydana getirdiğini ve kendi işlevinin sapmaları giderip ilk düşünüşe, yani öze dönmekle sınırlı olduğunu ifade etmesi, Fazlur Rahman'ın deyişiyle ‘peygamberliğin bölünmezliği öğretisini’⁵ dillendirmesi, en azından dayanakları açısından, bir şekilde ‘altın çağ’ mitine gönderme yapmaktadır.

Batı Felsefesinde Altın Çağ Mitinin Aşılması:

Rönesans ve Aydınlanma

Aynı motifin, özü ya da altın çağı, farklı bir toplumsal bağlama ve ideale yerleştirmekle birlikte, kurtuluşu geride kalan Eski Yunan felsefe geleneğine dönmekte gören Rönesans hareketinde de görmek olasıdır. Zira Rönesans hareketi, Eski Yunan felsefesini yeniden canlandırmayı ifade etmekte ve ortaçağın, Agistunus'un elinde Hıristiyanlaştırdığı Aristoteles'i ve St. Thomas'ın dizgelerinde kendine yabancılaştırdığı ve Hıristiyan bir kimliğe büründürdüğü Platon'u arındırmak, daha da önemlisi insan düşüncesini Tanrı odaklı katı Hıristiyan geleneğinden kurtarıp, Eski Yunan düşüncesini seküler bir öz olarak mitleştirmeyi, onun çoğulcu düşüncesini yeniden canlandırmayı amaçladığı görülmektedir.⁶ Yine demokratik açılımın öncü bir filozofu olarak görebileceğimiz J. J. Rousseau'nun, döneminde gözlemlediği toplumsal eşitsizliğe duyduğu tepkiyi dile getirmek için seçtiği ve Voltair'a ‘insan yapıtınızı okuyunca, dört ayak üzerinde durası geliyor’ dedirten ‘yapıtısal doğal haldeki ilk insan miti’ de aynı anlayışın tipik bir uzantısıdır.⁷ Ancak Rönesans ve J. J. Rousseau'da dile gelen mit, önceki altın çağ mitlerinde olduğu gibi tanrısal bir mit değil, ilintili ve koşullu olan seküler bir mittir ve bu anlamda Batı düşünce geleneğinde ciddi bir dönüşümü simgelemektedir.

Batı düşünce geleneği, Rönesans'la birlikte pekişen kuşkucu dünya görüşünün bir ürünü olarak, seküler bir mit olarak nitelendirebileceğimiz Eski Yunan'a dayanarak, tanrı odaklı mitlerin egemenliğini kırmaya başlamış, Aydınlanmayla birlikte insan düşüncesini dayandırdığı koşullu ama nesnel zeminle, insanlık tarihinin geriden güç almakla birlikte ileriye doğru koşan, Montaigne ve Descartes gibi düşünürlerde dile gelen kuşkucu zihniyeti⁸ elinden bırakmayan bir hareket olduğu düşüncesini yaygınlaştırmayı başarmıştır. Kuşkusuz bu başarıda, seküler bir temele oturtulan insan düşüncesinin, tanrı odaklı saltıkçı altın çağ mitlerini yavaş yavaş saf dışı etmesi, Aydınlanmanın öncü bilim insanları Kopernik, Buruno, Kepler, Galileo ve Newton'un oluşturdukları düşünsel devrimler⁹ ve bu devrimlere dayanarak bilimin önemini kavrayan ve tarihin cizgisel ya da diyalektik çelişkilerle ilerlediğini savlayan,

Condorcet, Kant, Marks, Comte vb. filozof ve düşün insanlarının önemli bir rolü olmuştur.¹⁰ Böylelikle Batı felsefesi, bilgi ve değeri öze ya da altın çağa dönüştürmüş, bir diğer deyişle geçmişte arayan ve onları saltıklaştıran paradigmayı tarihin tozlu sayfalarına gömmeyi başarmış ve geleceğin geçmişte değil, yine geleceği hazırlayan bugünkü ve gelecekteki öznelere olduğunu ve buna ulaşmanın aracının ise kuşku olduğunu savlayan bilim insanı ve filozofları öncüleştirmeyi başarmıştır. Bu ideal olanın geçmişte kaldığını savunan, her şeyi tanrısalılaştıran ve dolayısıyla Tanrı'nın özne olarak görüldüğü paradigmanın iflası ve insanı öznelere getiren yeni dönemin muştucusu olmuştur. Bu başarı, Batı felsefesinde, Tanrı odaklı mitlere gönderme yapan saltık tanrı merkezli paradigma yerine, kuşkucu ve sınırlarının farkında olan seküler nitelikli paradigmayı yerleştirmeyi olanaklı kılmıştır. Oysa Doğu'nun (İslam dünyası) aynı şeyi başardığını söylemek pek olası gözükmemektedir. Doğu bunu neden başaramamıştır?

Kanımızca anılan sorular araştırmaya değerdir; zira Doğulu kalıtların önemli bir yer tuttuğu saltıkçı düşünsel geleneğimizi anlamak için kimi ip uçları verici niteliktedir. Bu yüzden üzerinde durulmayı, çözümlenmeyi ve eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmayı hak etmektedirler.

Doğu (İslam) Felsefesinin Altın Çağ Miti: Öze Dönüş

Gelin çözümlenmemize, Doğu toplumlarının benimsediği öze dönüşü savunan saltıkçı temel toplumsal mitleri saptamak ve Doğunun koşullu seküler bir mit bulmada neden başarısız olduğunu göstermekle işe başlayalım.

“Doğu (İslam) toplumlarının kendilerine hareket noktası olarak seçtikleri mit, Tanrı odaklı bir mittir ve en güçlü ifadesini İslam dinsel bildirilerinde bulur. Bu mit, dinsel bir zeminde, geçmiş düşünce geleneğinden esin alınarak Hz. Muhammed aracılığı ile oluşturulmuş ve ilk insandan bu yana her şeyi Tanrı odaklı bir pencereden görmeye çalışmış ve her şeyi saltıklaştırmıştır. Bu yüzden, insanlık tarihi bütünüyle tanrısalılaştırılmış bir tarihtir ve bu tarih ilintilik ve koşulluluğu imleyen seküler hiçbir şeye yer vermez. Daha da ileriye giderek, uygarlığın tüm kazanımlarını tanrısal öğretime ve peygamberlere dayandırılır. Söz gelimi, insana konuşmayı, okumayı, yazmayı, zanaatları, vb. Tanrı öğretmiştir. Bu Tanrı odaklı mit, bilgi ve değerinsansal değil, tanrısal bir zemine dayandığını savunur ve tarihin ve uygarlığın yapıcı öznesinin insan değil Tanrı olduğunu söyler. Anılan mite göre, her şeyin en yetkin biçimi, Tanrı'nın son iletisini ortaya koyan Hz. Muhammed'le birlikte sonul evrimine ulaşmıştır ve en güçlü bireysel ve toplumsal yansımasını Hz. Muhammed dönemi ve seçkin halifeler (hulefa-i raşidin) döneminde vermiştir. Bu yüzden o dönemler altın çağlardır. Hz. Muhammed ve seçkin halifeler dönemi, türedi bir dönem değildir; bu bir yönüyle Tanrı'nın yönlendirdiği bir tarihsel evrimin, diğer yönüyle de, ilk insan ve ilk peygamberden beri dile gelen özün açıklanarak yetkinleşmesinin bir ürünüdür; bu yüzden de asrı saadet yani mutluluk çağıdır. Şu halde, yenilik kavramı, ne bir reform ne de özü aşan değişim hareketidir; asıl yenilik, tecdid (yenileştirme) ya da ihya (yeniden canlandırma) kavramları ile nitelenebilir. Tecdid, Tanrı kökenli saltıklaştırılmış altın çağa gönderme yapan ata geleneklerinin yeniden canlandırılması, ihya ise, aynı saltık geleneğin ya da altın çağın yeniden diriltilmesidir. Orijinal anlamda koşulluluğu ve ilintililiği içeren yenilik bidat demektir ve bir anlamda saltık özden ve altın çağın örnekliğinden sapmak demektir.”¹¹

Hz. Muhammed'den sonra İslam toplumlarının, fetih ve çeviri hareketleri ile birlikte Eski Yunan felsefe geleneğiyle karşılaşmaları, anılan Tanrı odaklı altın çağa gönderme yapan savları değiştirmemiş; aksine, Eski Yunan düşün mirası anılan savların oluşturduğu saltıkçı bir paradigmayla algılanmıştır. Bu yüzden, Batıda Rönesans'ta olduğu gibi Doğu'da hiçbir zaman Eski Yunan koşullu ve ilintili seküler temelleri ışığında kavranılamamıştır. Bunun görebildiğimiz kadarıyla iki temel nedeni vardır:

İlki, Hz. Muhammed'den esin alan ve İslam dinsel bildirilerini Tanrı odaklı bir düşünsel çerçevede yorumlayan paradigma; ikincisi ise, Müslümanların, Eski Yunan felsefesiyle doğrudan değil, Süryaniler aracılığı ile karşılaşmalarıdır.

Bilindiği gibi, Helenistik felsefe ile birlikte Eski Yunan felsefesinin seküler temelini Tanrı odaklı bir anlayışla örtülmeye çalışıldığı, Philon ile daha çok Yahudiliğe, Origenes ve Cleament gibi düşünürler aracılığıyla da Hıristiyanlığa yaklaştırıldığı ve tanrısalılaştırıldığı bilinmektedir. Doğrudan Eski Yunan düşünürlerinin yapıtlarıyla temas kurmada zorlanan İslam düşünürleri, altın çağa gönderme yapan ve geleceği geçmişte arayan, her şeyi tanrısalılaştıran düşün gelenekleri sonucu, Eski Yunanlı filozofları peygamberleştirmekte ya da onların düşüncelerinin kaynağının peygamber olduklarını söylemekte bir sakınca görmemişlerdir. Bu yüzden İslam düşünürleri, düşün geleneklerinde Eski Yunan düşünce mirasına yer vermekle birlikte, onların düşüncelerinin koşulluluk ve ilintililiği gündeme getiren seküler niteliğini hiçbir zaman görememişlerdir. Bu yargı, kimilerince Doğu (İslam) düşüncesinde seküler

düşüncenin öncülleri olarak gösterilmek istenen Kindî, Fârâbî, Bîrûnî, İbn Sînâ, İbn Rüş t ve hatta İbn Haldûn için bile geçerlidir.

Altın Çağa Ya Da Öze Dönüş Miti: Doğu (İslam) Felsefesindeki İz Düşümler

İslam peygamberince öz olarak ifade edilen ve İslam düşünürlerince geliştirilen Tanrı odaklı altın çağ miti, Yeni Platoncu anlayış ile İslam dinsel bildirilerinde savunulan anlayışları kaynaştırmayı deneyen İslam felsefesinde, birbiriyle ilintili dört önemli sonuç doğurmuştur. Bu sonuçlar şunlardır:

1- Bütün geçmiş düşünürler İslam felsefesi üzerinde araştırmalarıyla ünlü Henry Corbin'in da işaret ettiği gibi¹² peygamber olarak görülmüş ya da onlardan beslendikleri varsayılmıştır. Nitekim döneminin düşünce tarihçileri ve filozofları olarak görebileceğimiz İhvân es-Safâ, Şehristânî, Endülüslü İbn es-Sa'id, İbn en-Nedîm, Ebû Hâtîm er-Râzî vb. düşünürler Thales, Aneksimendros, Pisagor, Sokrates, Platon gibi Eski Yunan düşünürlerinin İslam dinsel bildirilerinde adları geçmemekle birlikte peygamber olabileceklerini ya da en azından peygamberlerden esinlendiklerini belirtmişlerdir.¹³ Nitekim ünlü filozofu Amirî bilgi ve hikmetin peygamberlerle nasıl ilişkilendirildiğini şöyle ifadelendirmektedir:

“Ant olsun ki biz Lokman’ana hikmet verdik (Lokman, 12) ayeti gereğince hikmetle nitelendirilen ilk kişi Lokman hekimdir. O peygamber Davud zamanında yaşamış ve sürekli olarak Şam bölgesinde oturmuştur. Aktarıldığına göre, Yunanlı filozof Empedokles, onun yanına gider gelirmiş; bu nedenle hikmeti ondan öğrenmiştir... Lokman hekimle olan arkadaşlığı yüzünden Yunanlılar onu bilge olarak kabul etmişler ve ilk bilge olarak onu görmüşlerdir... Bilgelikle nitelendirilenlerin bir diğeri Pisagor’dur; onun bilgelikle nitelendirilme nedeni ise, Davud’un oğlu Süleyman’ın öğrencileri Şam bölgesinden Mısır’a gidince onlarla görüşme olanağı bulmuştur. Bu görüşmeden önce Mısırlılardan geometri öğrenmiş, ardından Süleyman’ın öğrencilerinden fizik ve metafizik öğrenmiştir. Bu üç bilimi, Yunanistana götürmüş,... bu bilimleri peygamberlik kandilinden yararlanarak geliştirdiğini ileri sürmüştür... Pisagor’dan sonra bilgelikle nitelendirilen Sokrates, felsefeyi Pisagor’dan almış ve felsefe disiplinlerinden yalnız metafizikle yetinmiştir. ... Sokrates’ten sonra Platon bilgelikle nitelendirilmiştir;... Sokrates’in yolundan giderek o da felsefeyi Pisagor’dan almıştır... Platon’dan sonra bilgelikle nitelendirilen kişi Aristoteles’tir... Felsefe öğrenmek üzere yirmi yıla yakın Platon’un yanında der aldı... Bu beş kişi bilgelikle anılmış, bunlardan sonra hiç kimseye bilge adı verilmemiştir.”¹⁴

Anılan anlayışa dayanan Gazzâlî bile filozofların hakka yaklaşan düşüncelerinin peygamberlerden ya da sufilerden esinlendiklerini söylemekte ve kimi bilimlerin varlığını peygamberliğin kanıtı olarak göstermeye girişmektedir. Nitekim o, şöyle demektedir:

“Onun (peygamberlik) olurlu olduğunun kanıtı, var oluşudur; var oluşunun kanıtı ise, tıp ve astronomi bilimi gibi, evrende akılla elde edinilmesi düşünülemeyen, bilgilerin varlığıdır. Anılan bu iki bilimde araştırma yapan kimse, bunların ancak, vahiy ve tanrısal yardımla idrak edilebileceğini zorunlu olarak bilir. Bu bilimlerin deneyimle elde edilmesi imkansızdır. Yıldızlarla ilgili öyle olaylar vardır ki, bin senede bir meydana gelir. Şu halde, bu deneyimle nasıl elde edilsin? İlaçların özellikleri de öyledir. İşte bu uslamlama ile anlaşılmuştur ki, aklın idrak edemeyeceği, (deneyimle elde edilemeyen) bu şeylerin anlaşılmasında, bir yolun olması imkan dahilindedir. Bu da peygamberlikle kastedilen vahiy yoludur.”¹⁵

Hemen tüm İslam düşünürlerinde karşımıza çıkan Amirî ve Gazzâlî örneğinde ortaya koyduğumuz anılan savı, bilgikuramsal açıdan insanın orijinal bir düşünce ortaya koyamayacağı, tüm bilimlerin orijininin Tanrı tarafından kurulduğunu savlamaktadır; bu düşünceye göre, insanın yapabileceği tek şey, tanrısal temelli ilk bilgileri esas alarak tümdengelim yöntemiyle yeni sonuçlamalara gitmektir. Ancak, İbn Sînâ'nın deyişiyle, ilk öncüllerden tümdengelim yöntemiyle sonuç çıkarmak da, tanrısal esini zorunlu kılmaktadır; çünkü onca, insanın öncüllerden sonuç çıkarması, orta terimi bulmakla olasıdır; bu ise, tanrısal esinle (hads) mümkündür.¹⁶

2- Filozofun bilgisi dindeki meleğin işleviyle donatılan etkin akıl kanalıyla tanrısal bir temele oturtulmuş ve filozofla peygamberin beslendiği kaynak aynı sayılmıştır. Bu konuda, İhvân es-Sâfâ, Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Haldûn aynı kanıdadır; zira onlarca, tıpkı Platon'da olduğu gibi duyuların verdiği bilgi tikel bir bilgidir ve gerçeği yansıtmamaktadır, asıl bilgi tümellerin bilgisidir ve bu da akılda, akli, etkin akıl aydınlatıldığında ortaya çıkar.¹⁷ Söz gelimi, Aristoteles'ten esinlenerek etkin akli güneşe benzeten Fârâbî şöyle demektedir:

“İnsanda etkin aklın yeri, göz karşısında güneşin konumuna benzer. Nasıl güneş, göze ışık verir ve bu ışık sayesinde, gizil halde görücü iken eylemsel olarak görücü hale gelirken... tıpkı bunun gibi,

*etkin akıl da insana düşünme gücünde tasarladığı bir şeyi kazandırır. İşte etkin aklın düşünen nefise gördüğü iş, ışığın görme olgusunun gerçekleşmesi sırasında gördüğü ışığa benzer.*¹⁸

3- Peygamberle aynı kaynaktan beslendiğine inanılan geçmiş filozoflar ve görüşleri tartışmasız saltık gerçeklik sayılmıştır. Bu anlayış, İslam düşünürlerinin Eski Yunanlı düşünürlerin tanrısallaştırmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, söz gelimi Fârâbî, Aristo ve Platon'un görüşlerini uzlaştırmayı denediği yapıtına 'Kitâb el-Cem Beyn er-Re'yeyy el-Hakîmeyn el-Eflâtûn el-İlâhî ve Aristûtâlîs'¹⁹ adını vermiştir. Kitabın adındaki 'el-İlâhî' nitelemesi, onun Eski Yunanlı filozofları, özellikle Platon'u nasıl tanrısallaştırıldığının ve saltıklaştırdığının tipik bir örneğidir.

4- Filozofun peygamberle aynı kaynaktan gelen bilgisi, özde peygamberlerin ortaya koydukları ürünün bir yorumu sayılmıştır. Bu nedenle her türden bilgi ve değer orijininin geçmişte yer aldığı düşüncesi benimsenmiştir. Hemen her düşünürde karşılaştığımız ve 'şu an sahip olduğumuz bilgiler geçmiştekilerin sahip oldukları bilgilerin kıt kalıntılarından başka bir şey değildir' diye dillendirilen bu olgunun en nesnel anlatımını görmek için, çevirmenlik görevi de yapan İran asıllı ünlü filozof İbn el-Mukaffa'ya kulak vermek yeterlidir:

*"Bilginin hiçbir harfî ve hiçbir adı yoktur ki rivayet edilmemiş, öğrenilmemiş, geçmişteki bir öncünün söz veya yazısından alınmamış olsun. Bu da şunu gösterir: İnsanlar bilginin temellerini ortaya koymamışlar, bilgisi onlara ancak (tanrısal kaynağa uzanan) bilgi ve hikmet sahibinden gelmiştir."*²⁰

İslam dünyasında anılan saltıkçı Tanrı odaklı paradigma o denli etkili olmuştur ki, Mevlana Mesnevî adlı yapıtının ilk bölümünde tüm bilgisini vahye (tanrısal esine) dayandırarak 'Mesnevi Alemlerin Rabbinden inmedir; bâtil ne önünden gelebilir ne ardından; Tanrı onu korur ve gözetir'²¹ demiş; İhvân es-Sâfâ'nın takipçisi olduğu izlenimini doğuran Gazzâlî'nin yolundan giden İbn Haldûn, kimi filozofların tanrısal temele dayanan bilgilere batıl (geçersiz) iddialarını kattıklarını; bu iddiaları ayıklamak için felsefe ile ilgilenenlerin, mutlaka şeriat (dinsel) bilimlerini ezberlemiş olmasını şart koşmuştur. Nitekim bu bağlamda o, şöyle demektedir:

*"Bununla birlikte, hikmet ve felsefe bilgileri okuyacak olan kimse, ilk önce tefsir (Kur'an yorum bilimi), fıkıh (İslam hukuku) ve diğer dini bilimleri hakkıyla öğrenmeli ve ancak bundan sonra bu bilgileri öğrenmeye başlamalıdır. İslami bilgileri bilmeyen kimse, bu bilgileri öğrenmeye yanaşmamalıdır. Çünkü dini bilgileri bilmeyenlerden, bu bilimlerin ölüme götüren hallerinden sağlamca kurtulanlar azdır. Doğru ve hak yolu gösteren Tanrı'dır. Tanrı bizi doğru yola sevk etmemiş olsaydı, biz de hidayet yolunu bulamazdık."*²²

Anılan anlayış, geçmişi aşmanın mümkün olmadığını, her şeyin en yetkin örneğinin geçmişte ortaya koyulmuş olduğunu savunduğu için İslam dünyasında 11. yüzyıllardan sonra bilimsel gelişimi sekteye uğratmış olmasına rağmen, geri kalmışlığı kırmak için ortaya çıkmış olan ve kurtuluşu öze dönüşü niteleyen tecdid ve ihya hareketinde gören, İbn Teymiye, Abd el-Vehhab, Dehlevî gibi modern öncesi İslahat hareketi öncülerinde²³; hatta, Batılı düşünceye ilgi duymuş İslam modernizminin öncülleri sayılan, Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh, S. Reşit Rıza, Muhammed İkbâl gibi düşünürlerde ve bunların Osmanlı'nın son dönemlerinde Türk düşüncesindeki yansımalarını dillendiren, Namık Kemal, M. A. Ersoy, M. Ş. Günaltay gibi düşünürlerde bile bulmak olasıdır.²⁴ Oysa bu, geçmişte iflas etmiş bir paradigmaya canlılık kazandırma gayretinden başka bir şey değildir. Zira onlar da bilgi ve değerler alanında tüm hakikati, tıpkı geçmiş İslam düşünürleri gibi tanrısal bir zeminde değerlendirmişler, İslam toplumlarının kurtuluşunu saltıklaştırılan dinsel bildirilere ya da idealize edilen ve geçmişte kalan peygamber ve seçkin halifeler döneminin düşünsel anlayışına dönmekte görmüşlerdir.

Doğu Düşüncesinde Tanrı Odaklı Mitten Seküler Anlayışa:

M. K. Atatürk

Görebildiğimiz kadarıyla, Doğu'da (İslam dünyasında), Batı'da Rönesans ve Aydınlanmadan beri gündeme gelen insan düşüncesinin seküler temelini kavrayan en etkili insan M. K. Atatürk olmuştur. Atatürk, toplumların kendilerini dayandıracakları, anısal bir temel aramalarının önemini kavrayan ciddi bir önderdir ve bu nedenle, Doğu toplumları için seküler nitelikli bir temel oluşturmanın ya da inşa etmenin gereğini ilk gören siyasi önderdir. Bu yüzden onun, Osmanlılar döneminde yaygın olan ve pagan unsurlar taşıdığı ileri sürülerek İslam öncesi Türk tarihini yok sayan, bu yüzden Türk tarihini salt İslam tarihine indirgeyen bakış açısına karşı duruşu, yeni bir tarih teziyle, orta Asyalı kökenimizi, Sümerlileri, Hititlileri ve hatta Ege kökenli Eski Yunanlı filozoflarını gündeme getirmesi ve bir Anadolu kültür ve uygarlık tarihi inşasında rol alması ve Türk kültüründe Anadolu'yu ön plana çıkarması, hatta tarihin temelini Türkleri oturtmaya çalışması oldukça anlamlıdır.²⁵ Bu hareket özünde, Türk toplumunun kendine güven aşlamak gibi pragmatist bir nitelik taşımakla birlikte, tıpkı Batı toplumlarının kendileriyle

özdeşleştirdikleri seküler bir temel bulma uğraşısının Atatürk'te canlanmasının bir ifadesi olarak da görülebilir. Bu türden bir bakış açısıyla bakıldığında, öyle anlaşılıyor ki, M. K. Atatürk'ün bu anlayışıyla iki şeyi başarmayı arzuladığı ileri sürülebilir:

1- Batılı Aydınlanma felsefesinin, her şeyi Tanrı'ya bağlayan ortaçağın Tanrı odaklı düşüncesini saf dışı eden seküler niteliğinin Türk insanınca kavranmasını sağlamak ve Türklerin kendilerini, Tanrı odaklı paradigmaya mahkum etmekten kurtaracak yeni seküler bir temel inşa etmek.

2- Bir yenilik hareketi olarak, öze dönüşün ya da altın çağ olarak nitelendirilen mite dönüş arzusunun daima var olabileceğini kavradığı için, Tanrı odaklı İslamî altın çağ mitinin yerine Anadolu'luk temelini ve tarihin yapıcı özneleri olarak Türkleri ön plana geçirmek. Böylelikle kendi hareketinin, tarihin temel yapıcı özneleri arasında yer alan Türklerin ve dolayısıyla Anadolu'nun mirasından esin alan bir hareket olduğunu göstermeye çalışmak.

Ancak Atatürk'ün seküler bir temel inşa etme anlayışı, karşı devrim sürecinde görmezden gelinmiş, siyasal kaygılarla anılan temel saf dışı edilerek yerine yeniden Tanrı odaklı altın çağ miti canlandırılmıştır. Cumhuriyet döneminde bu hareketin yankı uyandırmasını, daha önce adından söz ettiğimiz ve 1948'li yıllarda başbakanlık yapmış M. Ş. Günaltay'la başlatmak olasıdır. Bu olgu soğuk savaş döneminde, Yeşil Kuşak Projesiyle kurumsallaştırılmış ve Soğuk Savaş'ın bitimini imleyen yıllarda, o denli ileri götürülmüştür ki, 1990 sonrasında siyasal desteği arkasına alan Yaşar Nuri Öztürk, tıpkı ortaçağ filozofları gibi şu düşünceleri savunabilmiştir:

“...hukuk devletinin temel değerleri veya üzerine oturduğu omurga, esas bakımından ilahi prensiplere bağlıdır. Şimdi demokrasi, hukuk devleti anlayışı, insan hakları gerilere doğru götürülürken bir yerde Eski Roma'ya, bir yerde Eski Yunan'a uğruyoruz. Özellikle demokrasi, Platon'a kadar gidiyor. Yalnız orada bir şeyi unutmayalım. Acaba oralarda bu prensipleri yakalayanlar ve insanlığın önüne çıkarılanlar, bunları nereden aldılar? Kur'an-ı Kerim'in tezi, bunların hepsinin peygamberlerin getirdiği ilahi mesajın bizzat kendileri veya kırıntıları olduğu merkezindedir. İslam imanının çocukları olarak bunu unutmayalım. Tarihin filan devrinde bu görülmüştür, işte oradan geliyor bu günlere dendiği zaman, hemen ret veya kabul hükmü vermeyin. Çünkü tarihin filan devrinde eski Mısır'da, Eski Yunan'da, Eski Roma'da diye lanse edilen şeyleri karıştırdığımız zaman hakiki fikir adamı, ilim adamı, soylu düşünce adamı sıfatı ile karşılaştığımız zaman, son tahlilde peygamberlere çıkarsınız. Kur'an'ı Kerim işte bunun içindir ki, insanlığın bütün mirasını peygamberlerin mirası olarak görüyor ve kucaklıyor. Kendi getirdiği dinin adını, ilk insandan bugüne kadar gelmiş bütün peygamberlerin mesajlarının ortak adı olarak kullanıyor... Platon, hukuk devleti ve demokraside esas prensipler idealardır, diyor. Platon, idealizmin bağlı olduğu zaman üstü realiteler veya idealer Allah'tan gelir, diyor. Nereden buldu bunu Platon?²⁶ Platon'un peygamber olarak ismi Kur'an'da geçmiyor. Nerden aldı bunları? İlahi tebliğ bütün zamanlarda ve mekanlarda insanlığa ışık tuttu. Bundan Platon da yararlandı, Socrates de yararlandı, Montesquieu da yararlandı. Kimi itiraf etti, kimi itiraf etmedi. Kimi çarpıtarak bunu intikal ettirdi kendi düşünce sistemine, kimi çarpıtmadan intikal ettirdi. O bakımdan Muhammed Hamidullah'ın... çok haklı olarak söylediği gibi, biz Hz. Peygamberden önceki zaman dilimleri içinde insanlığa düşünce mirası bırakmış insanları bir kalemde ne baş üstü kabul, ne de ret gibi bir yöne gidemeyiz. Bunların hepsinin az ya da çok ilahî vahyin getirdiği ışıktan beslendikleri muhakkaktır. Bunların peygamber olması muhtemeldir... Muhammedî devir öncesi vahyin serpintileridir onlar... Çünkü Kur'an'ın ifadesiyle hak ve ışık yalnız Allah'tan gelir. Her devirde öyledir²⁷ ... O halde hukuk hayatının ve hukuk devletinin izafiyet üstü, rölativite üstü bir prensipler alanı vardır. Bunların kaynağı ilahîdir. Bunu Roma'ya götürün, Yunan'a götürün, Eski Mısır'a götürün, Hamburabi kanunlarına götürün, nereye götürürseniz götürün, arkasında peygamberler eliyle insanlığa ışık tutulan ilahi bir ışık vardır.”²⁸

Modern Felsefenin Çözümü:

İltiltili ve Koşullu Olan İnsan Düşüncesine Güvenmek

Atatürk'le birlikte gelen sekülerleşmeyi askıya alan, öze dönüş ya da yeniden yapılanma düşüncesine sığınarak, ortaçağın Tanrı odaklı altın çağ anlayışını yeniden canlandırmayı erekleyen anılan deyişler, görünüşte insanımızı bilgi ve değerler alanında bir adım öteye götürmeye çalışırken, paradoksal bir biçimde, bilgi ve değerleri altın çağ mitine gönderme yaparak Tanrı'ya bağlayarak saltıklaştırmakta, daha da önemlisi insanımızın bilgi ve değerler alanında, gözünü Tanrı'ya ve geçmişe odaklamaktadır. Oysa, Aydınlanmanın getirdiği, Kant'ın deyişiyle ‘insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin olmayıştan kurtarılması, aklını kiraya vermekten uzaklaşması ve kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmadan kullanma becerisine sahip olmasıdır.’²⁹ Bir diğer deyişle,

Aydınlanma'nın sloganı olan '*aklını kendin kullanma cesareti göster*'³⁰ sözü gereği bilgi ve değerler alanında özgür oluşudur. Bu özgür oluş, seküler temeli gereği ilintililiği ve koşulluluğu temel almakta ve insansal düzeyde sürekli gelişimi ve değişimi hedeflemektedir. Bu anlamda, belli bir çağın değerlerini ve bilgilerini altın çağ nitelemesiyle Tanrı odaklı bir çerçeveye oturtup, saltıklaştırmak, gelişimin önünü açmak değil, Aydınlanmayla birlikte gelen varoluşun devinimini belli bir çağın bilgi ve değerine mahkum etmektir. Aslında Doğu bu tecrübeyi ortaçağlarda yaşamış ve bilgi ve değerler alanında geri kalmıştır. Öyle görünüyor ki, insanlığın, tarihsel gelişimden esinlenerek çıkarsadığı biricik değer, her şeyi seküler temelleri ışığında kavramaya çalışmak ve her kavrama ediminin gelecek karşısında, sınırlılığını, ilintililiğini ve koşulluluğunu vurgulamaktır. Bu bir anlamda ünlü filozof Ludwig Wittgenstein'in deyişiyle '*her şeyin belli bir bağlamda var olduğunu ve ilintililiğini kavramak*'³¹ demektir.

Paradoksal bir deyişle, '*altın çağ olarak görülecek ya da saltık olarak nitelendirilecek hiçbir şey yoktur, illa da bir şey saltıklaştırılacaksa, o şey, insanın kendi yetilerine güvenmesi ve kendi olanaklarıyla elde ettiği her şeyin ilintili ve koşullu olduğuna inanması ve hakikatin insana görüldüğü biçimiyle sınırlı ve tarihsel olduğudur*'.

Modern Türkiye'nin gelişimi, Tanrı odaklı paradigmayı savunanların sandığı gibi çağcıl değerleri ve bilgileri tanrısal bir zeminde altın çağ mitine gönderme yaparak saltıklaştırmada değil, seküler bir temelde, insan düşüncesinin eksikliğinin farkında olarak, her bilgi ve değerın değişime açık olduğunun bilincine varmaktan geçmektedir. Bu, modern bilgi ve bilim felsefesiyle, değerlerle ilgilenen ahlak, siyaset ve sanat felsefesinin bizlere öğrettiği en temel gerçektir. '*Maddiyat için maneviyat için, hayatta başarı için en gerçek yol gösterici bilim ve tekniktir; bilim ve tekniğin dışında yol gösterici aramak, bilgisizliktir, aymazlıktır, sapkınlıktır*' derken, her koşulda '*nesnellik ögesini ve devrimcilik ilkesini*' önder edinmeyi salık verirken ve '*geriye hiçbir doğma (nass-ı kat'i) bırakmadığını*'³² dillendirirken M. K. Atatürk'ün işaret ettiği hakikat de bu olsa gerektir.

DİPNOTLAR:

¹ S. Noah Kramer, **Tarih Sümer'de Başlar**, çeviren: Kaan İrem, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1992, ss.133-134.

² Chuang Tzu, **Taoculuk Üzerine Meseller-Diyaloglar**, çeviren: Ömer Tulgan, Yol Yayınları, İstanbul 1996, s. 111.

³ Walther Kranz, **Antik Felsefe (Metinler ve Açıklamalar)**, çeviren: Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul 1984, s. 105.

⁴Bkz. E. R. Fırlalı, **Mesih ve Mehdi İnancı**, AÜİF Dergisi, sayı: XXV, Ankara 1981, ss. 179 vdd..

⁵ Bkz. Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, çeviren: A. Açıkgenç, Fecr Yayınları, Ankara 1993, ss. 171.

⁶ Bkz. Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, ss. 181 vd..

⁷ Bkz. Hasan Aydın, **Eşitsizliğin Romantik Eleştirisi: J. J. Rousseau**, İnsancıl Dergisi, sayı: 115, İstanbul 2000, ss. 36.

⁸ Bkz. Macit Gökberk, **age.**, ss. 199 ve 257.

⁹ Bkz. Cemal Yıldırım, **Bilim Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, ss.81 vd..

¹⁰ Bkz. Macit Gökberk, **age.**, 391 vd. ve 464 vd..

¹¹ Bkz. Hasan Aydın, **İslam Düşünce Geleneğinde Bilgi Kuramı (Eleştirel Bir Yaklaşım)**, Naturel Yayınları, Ankara 2005, ss. 11-12; Hasan Aydın, **Gazzâlî'de Tanrı ve Evren Tasarımı ve Günümüze Yansımaları**, Doktora Tezi, Samsun 2004, ss.209 -210.

¹² Bkz. Henry Corbin, **İslam Felsefesi Tarihi (Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar)**, çeviren: H. Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, ss. 31. Anılan yapıtı çeviren Hüseyin Hatemi, (s. 52) 49. dipnotta şu açıklamayı yapmaktadır: "*Bazı İslam düşünürlerince, özellikle Eflatun'un Kur'an'ı Kerim'de zikredilmeyen peygamberlerden sayıldığına işaret vardır.*"

¹³ Krş. Mehmet Dağ, **İslam Felsefesinin Bazı Temel Sorunları Üzerinde Düşünceler**, OMÜ İF Dergisi, sayı: 5,i Samsun 1991, ss. 00011-12; İlhan Kutluer, **İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru**, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, ss. 27 vd..

¹⁴ Amirî, **el-Emed alâ el-Ebed**, neşreden: E. K. Rowson, Beyrut 1949, ss. 70-75.

¹⁵ **Gazzâlî, el-Munkiz min ed-Dalâl**, Hakikat Yayınları, İstanbul 1984, s. 36.

¹⁶ Bkz. Hasan Aydın, **İslam Düşünce Geleneğinde Din-Felsefe ve Bilim**, Naturel Yayınları, Ankara 2005, ss. 33-34.

¹⁷ Bkz. Hasan Aydın, **İslam Düşünce Geleneğinde Din-Felsefe ve Bilim**, ss. 14 vd. ve 184 vd..

¹⁸ Ebû Nasr el-Fârâbî, **es-Siyase el-Medeniyye**, Çeviren: Mehmet Aydın ve diğerleri, KB Yayınları, İstanbul 1980, s. 5.

¹⁹ Bkz. Fârâbî, Kitâb **el-Cem Beyn er-Re'yeyy el Hakîmeyn Eflâtûn el-İlâhî ve Aristûtâlîs**, neşreden: A. N. N'adirî, Beyrut 1986, ss. 80 vdd..

²⁰ İbn'ul Mukaffa, **el-Edeb'üs-Sağîr**, İslâm Siyaset Uslubu içinde, çeviren: Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul 2004, s. 17-18.

²¹ Bkz. Mevlana, **Mesnevi**, çeviren: Veled İzbudak, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s. VII.

²² İbn Haldun, **Mukaddime**, çeviren: Z. K. Ugan, cilt: III, MEB Yayınları İstanbul 1991, ss. 112-113.

²³ Bkz. Hasan Aydın, **Gazzâlî'de Tanrı ve Evren Tasarımı ve Günümüze Yansımaları**, ss. 200-201.

²⁴ Bkz. Hasan Aydın, **Gazzâlî'de Tanrı ve Evren Tasarımı ve Günümüze Yansımaları**, ss. 202-203.

²⁵ Krş. E. Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, MEGSB, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1986, ss. 89 vd..

²⁶ Öztürk, Platon'u demokrasi yanlısı gibi göstermekte, onun bir Tanrı'ya inandığını ima etmektedir. Oysa Platon'un demokrasi karşıtı olduğu, çok tanrıci bir inanca sahip olduğu bilinmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Öztürk, dipnot göstermeden düşünörlere istediği düşünceyi söyletme yolunu benimsemektedir.

²⁷ Yaşar Nuri Öztürk, '*hak ve ışık Tanrı'dan gelir; bu, her devirde böyledir*' demekle, modern dönemdeki gelişmeleri de tanrısal bir temele oturtmaya çalışmaktadır.

²⁸ Yaşar Nuri Öztürk, **Yeniden Yapılanmak/Kur'an'a Dönüş**, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1998, ss. 51-52.

²⁹ Bkz. I. Kant, **Aydınlanma Nedir Sorusu Üzerine**, çeviren: Nejat Bozkurt, Seçilmiş Yazılar içinde, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 213.

³⁰ Bkz. I. Kant, **age.**, s. 213.

³¹ Bkz. Ludwig Wittgenstein, **Tractatus Logico-Philosophicus**, çeviren: Oruç Aruoba, YKY; İstanbul 1996, s. 19.

³² Bkz. E. Ziya Karal, **age.**, ss. 85.